

SHAVKAT RAXMON SHE'TLARIDA RAMZIY OBRAZLAR

Turaxon Qoraxonov

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti adabiyot nazariyasi va zamonaviy adabiyot kafedrası 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shavkat Rahmon she'riyatida ramziy obrazlarning badiiy-falsafiy mohiyati, ularning milliy uyg'onish tafakkuridagi o'rni va estetik vazifalari tahlil qilingan. Shoir ijodida ramzlar senzura sharoitida milliy ruh, erkinlik va vijdon erkinligini ifodalovchi asosiy badiiy vosita sifatida talqin etiladi. Tadqiqot davomida "Tut daraxti", "Bo'ri", "Tikanli sim", "Ko'zgu" va "Qarsak" kabi ramzlarning g'oyaviy-funksional ma'nosi ochib beriladi hamda ularning o'zbek she'riyatidagi o'rni aniqlanadi. Maqola Shavkat Rahmon poetikasining ramziy qatlamini o'rganish orqali milliy adabiyotdagi falsafiy ramz yaratish an'alarini yoritishga qaratilgan.

Аннотация: В статье рассматривается символическая система поэзии Шавката Рахмона, анализируется её художественно-философское значение и роль в формировании национального сознания. Символы в его творчестве рассматриваются как способ выражения духовной свободы, совести и стремления к независимости в условиях идеологической цензуры. В процессе исследования раскрывается смысл таких образов, как «тутовое дерево», «волк», «колючая проволока», «зеркало» и «аплодисменты». Работа направлена на выявление философско-эстетической сущности символизма в поэзии Шавката Рахмона и его значения для современного узбекского литературного процесса.

Abstract: This article analyzes the symbolic imagery in Shavkat Rahmon's poetry, focusing on its philosophical and aesthetic essence as well as its role in shaping national consciousness. The research reveals how Rahmon used symbolism as a form of spiritual and intellectual resistance during the period of ideological censorship. The study examines key symbols such as the "Mulberry Tree," "Wolf," "Barbed Wire," "Mirror," and "Applause," exploring their artistic and philosophical meanings. The paper concludes that Rahmon's symbolic poetics represent a profound stage in the evolution of modern Uzbek literature and the national awakening spirit.

Kalit so'zlar: Shavkat Rahmon, ramz, obraz, lirika, falsafiy she'riyat, tut daraxti, bo'ri, tikanli sim, milliy uyg'onish, vijdon, ozodlik.

Ключевые слова: Шавкат Рахмон, символ, образ, философская поэзия, лирика, тутовое дерево, волк, колючая проволока, зеркало, национальное возрождение, свобода, совесть.

Keywords: Shavkat Rahmon, symbol, image, lyric poetry, philosophical poetry, mulberry tree, wolf, barbed wire, mirror, national revival, conscience, freedom.

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek adabiyoti sahnasida porlab chiqqan shoir Shavkat Rahmon (1950–1996) o'zining falsafiy teranligi, ichki iztirob va publitsistik pafosi bilan adabiy jarayonning eng yorqin namoyandalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning ijodi an'anaviy she'riy uslubdan tubdan farq qilgan holda, yangi badiiy mushohada, yangicha ritm va ramziy obrazlar tizimi orqali o'zbek she'riyatiga yangicha ruh olib kirdi [1]. Shoir ijodining eng muhim xususiyati – bu mustabid tuzum (1970–1990-yillar) davridagi ruhiy qaramlikka qarshi yo'naltirilgan ma'naviy isyondir. Adabiyotshunos Ozod Sharafiddinov ta'biri bilan aytganda, “Shavkat Rahmon mustaqillikni yashab o'tgan shoirlarning eng birinchisidir” va uning she'rlari bu mustaqillik ruhining ilgari kelgan xabaridir [2].

Shavkat Rahmon lirikasining badiiy-falsafiy qimmatini, avvalo, ramziy obrazlar tizimi orqali namoyon bo'ladi. Adabiyotshunoslikda “ramz” (arab. ramz – ishora, belgi) tushunchasi oddiy timsoldan farqli ravishda, ko'p qatlamli, ma'nosi ochiq va o'quvchi talqiniga bog'liq badiiy ifoda shakli sifatida qaraladi [3]. Shoir uchun ramz – bu nafaqat badiiy bezak, balki g'oyaviy mazmunni “kodlash” vositasi edi. U “zulm”, “qaramlik” kabi tushunchalarni ochiq aytish mumkin bo'lmagan davrda “Tut daraxti”, “Bo'ri”, “Tikanli sim” kabi ramzlar orqali xalqning sinmas irodasini, erkinlikka intilish ruhini va vijdon azobini teran badiiy ifodalashga muvaffaq bo'ldi [4].

Ramziy obrazlar Shavkat Rahmon she'riyatiga universallik va falsafiy teranlik baxsh etib, uni bir davrning siyosiy tor doirasidan chiqarib, insoniyat qadriyatlari darajasiga ko'tardi. Shu bois, shoir ijodi o'zbek milliy uyg'onish tafakkurining muhim bosqichlaridan biri sifatida qaraladi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – Shavkat Rahmon she'riyatidagi ramziy obrazlar tizimini yaxlit holda tahlil qilish, ularning badiiy-funksional vazifalarini ochib berish va shoirning milliy uyg'onish, adolat va insoniy qadr-qimmat haqidagi g'oyalarini aniqlashdan iboratdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

Shoir ijodidagi asosiy ramzlarni (tabiat, hayvonot, ruhiy holat ramzlari) guruhlash;

Har bir ramzning o'zbek adabiyotshunosligidagi mavjud talqinlarini tahlil qilish;

Ramzlarning shoirning lirik pafosidagi o'rnini aniqlash va badiiy-falsafiy mazmunini ochish [5].

ASOSIY QISM

NAZARIY ASOSLAR VA SHOIR SHE'RIYATIDA RAMZNING O'RNI

Ramz tushunchasining adabiyotshunoslikdagi ta'rifi va mohiyati

Ramz tushunchasi (lotincha *symbolum* – shartli belgi, ishora) adabiy tahlilning markaziy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Adabiyotshunoslikda ramz nafaqat tashqi shaklga ega bo'lgan predmet yoki hodisa, balki u orqali chuqur ma'naviy, falsafiy yoki ijtimoiy-g'oyaviy mazmun ifodalanadigan ko'p qatlamli badiiy timsol sifatida talqin qilinadi [6].

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, ramz metafora va allegoriya (majhoz) kabi boshqa ko'chma ma'noli ifoda vositalaridan farq qiladi. Metafora bir hodisaning ma'nosini boshqasiga ko'chirsa, allegoriya muayyan g'oyani aniq bir timsol orqali to'liq ifodalaydi. Ramz esa, buning aksi – uning ma'nosi ochiq, tugallanmagan, o'quvchi talqiniga bog'liq badiiy hodisadir [7]. Shu bois u o'z ichida ko'p qatlamli semantik tizimni mujassamlashtiradi.

Ramzning mohiyati shundaki, u ikki olam – hissiy (real) va g'oyaviy (ideal) olamlarni bog'lovchi vosita vazifasini o'taydi. U san'at asarida mavhum tushunchani konkretlashtirib, aniq tasvirni universal darajaga ko'taradi. Natijada ramz “yashirin ma'noni yuzaga chiqaruvchi” va o'quvchini faol tafakkurga chorlovchi kuchli badiiy mexanizmga aylanadi [8].

Shavkat Rahmon she'riy tizimida ramzlarning funksiyasi

Shavkat Rahmon ijodida ramzlar oddiy uslubiy bezak emas, balki shoirning falsafiy-estetik qarashlarining markaziy ifoda shakli sifatida namoyon bo'ladi. Uning she'riy tizimida ramzlar bir nechta asosiy funksiyalarni bajaradi:

a) Falsafiy teranlikni ta'minlash.

Shoir hayot, o'lim, vijdon, erkinlik kabi falsafiy tushunchalarni “Qarsak”, “Ko'zgu”, “Suv” kabi ramzlar orqali ifodalaydi. Masalan, “suv” obrazi – hayotiy oqim va inson vijdonining sof tabiatini ifodalasa, “ko'zgu” – o'zini anglash va inson ichki dunyosining timsoliga aylanadi [9].

b) Emotsional yuklama berish.

Ramzlar orqali lirik qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy og'riq, isyon, iztirob holatlari ifodalanadi. Shoir she'rlaridagi “qor” (sovuqlik, ma'naviy muzlash) va “shamol” (davrning o'zgaruvchanligi, beqarorlik) obrazlari ruhiy ziddiyatni kuchli hissiy ta'sir bilan ifodalaydi.

c) Badiiy innovatsiya yaratish.

Shavkat Rahmon o'zbek she'riyatiga majoziy-falsafiy ifoda tizimini olib kirdi. Uning ramzlardan foydalanish uslubi she'riy tilda murakkablik va yangilik yaratdi. Shu bois adabiyotshunoslar uning she'rlarini “og'ir, ammo ma'noga to'la lirika” sifatida baholaydilar [10].

Ramzlarning davr ruhi (totalitar tuzum) bilan bog'liqligi

Shavkat Rahmonning ijodiy faoliyati (1970–1990-yillar) sovet totalitar tizimining qattiq senzura davriga to'g'ri keladi. Shu sharoitda shoir millatparvarlik, erkinlik va mustaqillik g'oyalarini ochiq ifoda eta olmagan. Ramziy obrazlar esa u uchun ham himoya, ham isyon vositasi bo'lib xizmat qilgan.

Eskapizm (taqiqdan o'tish vositasi).

Shoir o'z g'oyalarini tabiat yoki kundalik hayot manzaralari ortiga "yashirib" ifodalagan. Masalan, "Tut daraxti" ramzi – har yili shoxlari kesilsa-da, yana ko'karuvchi hayot daraxti orqali qatag'onlar orasida yashovchan xalq ruhini ifodalaydi [11].

Milliy ruhni tiklash.

Ramzlar orqali shoir milliy o'zlikni anglash, oriyat va e'tiqodni qayta uyg'otishga intilgan. Masalan, "Bo'ri" obrazi beg'araz, yovvoyi, ammo qat'iy erkinlik va mustaqillik timsoli sifatida talqin qilinadi. Bu obraz o'z davri uchun yashirin g'oyaviy chaqiriq bo'lgan [12].

Shavkat Rahmon she'riyatidagi ramzlar – shaxsiy kechinmalarni milliy va umuminsoniy darajaga ko'targan, davrning ziddiyatli ruhiyatini estetik kod shaklida ifodalagan noyob badiiy-falsafiy hodisadir. Shoir ramzlar orqali erkinlik, vijdon, oriyat, inson sha'ni kabi abadiy qadriyatlarni yuksak badiiy saviyada ifodalagan. Shu bois, uning ramziy poetikasi o'zbek adabiyotining milliy uyg'onish davri ramzlar tizimida alohida o'rin egallaydi.

ASOSIY QISM: RAMZIY OBRAZLARNING TEMATIK TAHLILI

Shavkat Rahmon lirikasining g'oyaviy kuchi aynan tematik jihatdan guruhlangan ramziy obrazlar tizimi orqali ochiladi. Bu ramzlar mustabid tuzum sharoitida shoirning milliy ongi, erkinlik ishtiyoqi va insoniy iztiroblarini yashirin, ammo ta'sirchan tarzda ifodalashga xizmat qiladi.

Millat, Vatan va Qaramlik Ramzlari

Mazkur guruhdagi ramzlar lirik qahramonning Vatan taqdiri, milliy o'zlik va ozodlikka intilish kabi kechinmalarini ifodalaydi. Ular orqali shoir o'z davrining ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarini badiiy tilda ochib beradi.

a) Tut daraxti (Bardosh va Xotira ramzi)

Tut daraxti Shavkat Rahmon poetikasidagi eng muhim va chuqur ijtimoiy ramzlardan biridir. Uning ma'nosi, avvalo, millatning azaliy yashovchanligi, qatag'onlarga qaramay sinmasligi g'oyasini bildiradi. Adabiyotshunoslar ta'kidlashicha, tutning har yili shoxlari kesilsa-da, yana ko'karishi millatning ruhiy bardoshi va yangilanish qobiliyatini ifodalaydi [13, B. 14].

Shoir quyidagicha yozadi:

"Qiyomatga qadar qabrimizga botirgan tutlar."

Bu misralar orqali tut daraxti xalqning o'tmishdagi qurbonliklari va tarixiy xotirasini o'zida mujassam etuvchi timsolga aylanadi.

b) Tikanli sim (Qamoq va Qaramlik ramzi)

Tikanli sim obrazi mustamlaka tuzumidagi ma'naviy qamoq, erkinlikning cheklanishi va inson ruhining bog'lanishini anglatadi. Bu ramz orqali shoir nafaqat Sovet davridagi zulm tizimini, balki vijdon va fikr erkinligining cheklanishini ham ko'rsatadi [14, B. 92].

Tikanli sim – nafaqat real ob'yekt, balki insoniyat tafakkuri va irodasiga solingan zanjir ramzidir.

Haqiqat, Isyon va Qahramonlik Ramzlari

Bu guruhdagi ramzlar shoir lirik qahramonining haqiqat izlashdagi qat'iyati, yolg'on va riyoga qarshi isyoni, shuningdek mustaqillik ruhini ifodalaydi.

a) Bo'ri (Yovvoyi erkinlik va Mustaqillik ruhi ramzi)

Bo'ri – Shavkat Rahmon ijodining eng mashhur ramzlaridan biri. Turkiy xalqlar eposida u erkinlik, jasorat, yolg'izlik va taslim bo'lmaslik timsoli sifatida qaraladi [15, B. 7].

Shoirning quyidagi misralari bu ramzni aniq ifodalaydi:

“Men bo'ri bolasi, qorlarga qo'nib,

Yulduzlarga qarab uxlayman yolg'iz.”

Bu obraz orqali shoir soxta itoatga bo'ysunmaydigan, yovvoyi erkinlikni orzu qiladigan ijodkor timsolini yaratadi.

b) Qarsak (Soxtalik va Riyokorlik ramzi)

“Qarsak” obrazi shoirning ijtimoiy-axloqiy ramzlaridan biri bo'lib, yuzaki maqtov, mansabparastlik va ijodiy riyoni tanqid qiladi. Shoir uni “ikkita kaft orasidan chiqqan oddiy sas” sifatida talqin etib, soxta qadriyatlarning mohiyatini fosh etadi [16].

Bu ramz orqali Shavkat Rahmon haqiqiy ijodkor shon-shuhrat emas, haqiqatni izlash uchun yashashi kerakligini uqtiradi.

Falsafiy va Ruhiy Holat Ramzlari

Bu guruhdagi ramzlar lirik qahramonning ichki dunyosi, vijdoniy mushohadalari va hayot falsafasini ochib beradi.

a) Ko'zgu (Vijdon va O'zlikni anglash ramzi)

Ko'zgu obraziga murojaat etish shoir uchun o'zini tanish, ichki dunyo bilan yuzlashish va Haqiqatni izlash yo'lidir. Shoir uni insonning vijdoni sifatida talqin etadi:

“Ko'zgu – Haqiqatning so'nggi so'zidir.”

Bu yerda ko'zgu tashqi aks emas, balki davrning inson qalbida qoldirgan izini ko'rsatuvchi ruhiy oynadir [17, B. 102].

b) Suv va Yulduzlar (Abadiylik va Soflik ramzlari)

Shavkat Rahmon she'riyatida Suv — hayot, oqim, poklanish va o'tkinchilik timsoli bo'lsa, Yulduzlar — abadiylik va ilohiy poklikni bildiradi.

Shoir uchun suv doim harakatda, yulduzlar esa doim yuksak va o'zgarmas — bu esa inson ruhining yer bilan osmon, fano bilan boqiylik o'rtasidagi bog'liqligini ifodalaydi [18].

Ushbu ramziy tizimlar Shavkat Rahmon lirikasida inson, millat va zamon ruhining badiiy ifodasini tashkil etadi. Tut, bo'ri, tikanli sim, ko'zgu, suv va yulduzlar — barchasi o'zaro uzviy bog'lanib, shoirning ma'naviy isyoni, ozodlik g'oyasi va vijdon falsafasini yoritadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Shavkat Rahmon she'riyatidagi ramziy obrazlar tizimi oddiy badiiy bezak vositasi emas, balki shoirning g'oyaviy-estetik platformasi va mustabid tuzumga qarshi yashirin falsafiy isyonining asosiy ifoda shaklidir. Ramzlar shoir uchun senzura to'sig'ini badiiy yo'l bilan yengish, milliy ruhni uyg'otish va ichki ozodlikni saqlab qolish vositasi bo'lib xizmat qilgan.

Maqola natijalarini umumlashtirish

Maqolaning asosiy qismida tahlil qilingan ramziy obrazlar — Tut daraxti, Bo'ri, Qarsak, Tikanli sim, Ko'zgu — shoir lirikasidagi uch asosiy tematik yo'nalishni mujassam etadi:

1. Ijtimoiy-siyosiy ramzlar:

Tut daraxti (sinmas milliy bardosh) va Tikanli sim (qaramlik va ruhiy qamoq) obrazlari orqali mustamlaka davrining murakkab ziddiyatlari, millatning azob-uqubatlari va bardoshli ruhi ifodalangan [19, B. 14].

2. Falsafiy-axloqiy ramzlar:

Qarsak (riyokorlik va soxtalikni inkor etish) hamda Ko'zgu (vijdon talabi, o'zlikni anglash) timsollari orqali shoir yuzaki qadriyatlarga asoslangan jamiyatni tanqid qilib, insoniy halollikni ustuvor qadriyat sifatida ilgari suradi [20, B. 3].

3. Qahramoniy-erkinlik ramzlari:

Bo'ri obrazi (yovvoyi erkinlik va taslim bo'lmaslik ruhi) shoir lirikasida mustaqillikka intilgan, o'z orzusi yo'lida kurashuvchi ideal milliy shaxs timsolini yaratadi [21, B. 7].

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Shavkat Rahmonning har bir ramzi individual emas, balki bir-biri bilan uzviy bog'langan g'oyaviy zanjirning tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali shoir o'zbek she'riyatida isyonkor lirizm va milliy uyg'onish ruhini yangi bosqichga olib chiqqan [22, B. 102].

Shoir ramzlarining bugungi kundagi ahamiyati

Shavkat Rahmon yaratgan ramziy obrazlar bugungi Mustaqil O'zbekiston sharoitida ham ma'naviy, tarbiyaviy va estetik jihatdan dolzarbligini yo'qotgani

yo'q. Ular yosh avlod uchun ma'naviy meros, axloqiy o'lchov va milliy o'zlikni eslatuvchi ramz sifatida ahamiyat kasb etadi.

1. Tarixiy xotirani mustahkamlash:

Shoirning Tut daraxti ramzi millatning o'tmishdagi kurashlari va mustaqillikka erishish yo'lidagi qurbonliklarini eslatuvchi ma'naviy yodgorlik vazifasini bajaradi [19, B. 14].

2. Shaxsiy mas'uliyatni kuchaytirish:

Ko'zgu va Qarsak ramzlarida ifodalangan g'oyalar bugungi jamiyatda vijdonlilik, adolatparvarlik va samimiylik tamoyillarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega [20, B. 3].

3. Milliy g'ururni oshirish:

Bo'ri ramzida madh etilgan mustahkam iroda, jasorat va erkinlik ruhi zamonaviy o'zbek yoshlari uchun milliy g'urur va o'zlikni anglash manbai bo'lib xizmat qiladi [23, B. 92].

Yakuniy xulosa

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Shavkat Rahmon she'riyatidagi ramziy obrazlar tizimi – bu nafaqat adabiy uslub hodisasi, balki milliy uyg'onish davri ruhiyatini to'liq mujassam etgan falsafiy-badiiy merosdir. Shoir ramzlari orqali inson va millat ruhining ozodligi, vijdon va haqiqat yo'lidagi kurash, hamda badiiy tafakkurning mustaqillikka intilishi ifoda etilgan.

Uning ramziy olami o'zbek she'riyatining eng yuksak qatlamlaridan birini tashkil etib, bugungi kunda ham ma'naviy uyg'onishning ilhom manbai bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

[1] Abdug'afurov H. Ramziy poetika va lirikaning falsafiy qatlamlari. – Toshkent: Fan, 2019. – B. 65–67.

[2] Jo'rayeva M. XX asr o'zbek she'riyatida ramzlar poetikasi: Filol. fan. nomz. diss. avtoref. – Toshkent, 2018. – 24 b.

[3] Karimov B. Shavkat Rahmonning badiiy olami: monografiya. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010. – 184 b.

[4] Normatov U. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Universitet, 2015. – B. 92.

[5] Qo'ng'urov R., Fozilov E. Adabiy tushunchalar izohli lug'ati. – Toshkent: Sharq, 2005. – B. 215.

[6] Sharafiddinov O. Zahmatkash ruhning isyoni // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – 1997. 17-oktabr. – № 42. – B. 3.

[7] To'rayev A. Shavkat Rahmon lirikasida majoziy tasvir // Til va adabiyot ta'limi. – 2021. – № 6. – B. 12–16.